

TÜRKLERDE CENAZE TÖRENLERİ BAĞLAMINDA MEVLİD OKUMA GELENEĞİ

Prof. Dr. Fuzuli BAYAT

Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D. Öğretim Görevlisi, Gaziantep/TÜRKİYE
E-mail: fuzulibayat@yahoo.com

Muhammet Nurullah CİCİOĞLU

Kırgız Türk Anadolu Kız Meslek Lisesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Öğrt., Bişkek/KIRGIZİSTAN
E-mail: manas2@gmail.com

Özet

Kültürel süreklilik bağlamında değerlendirildiğinde, Türklerin İslamiyet öncesi dönem yaşam biçimlerini ve geleneksel manada birçok uygulamalarını İslamiyet sonrası dönemde de büyük ölçüde muhafaza ettiği görülür. Bunlardan İslami kaidelere uygun olmayanlar zamanla değişime uğramış, bazıları İslami kimlik kazanarak varlığını devam ettirmiş, bazıları da tamamen ortadan kalkmıştır. Bu değişim, Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra yayıldıkları geniş coğrafyanın ve bu geniş coğrafyada sahip oldukları farklı sosyoekonomik ve siyasi yapıların da etkisiyle Türk topluluklarında farklı düzeylerde gerçekleşmiştir. Hatta Anadolu Aleviliği örneğinde olduğu gibi aynı coğrafyada olmasına rağmen bu değişimi daha farklı düzeylerde yaşayan kesimler bile olmuştur.

Bahsi geçen bu kültürel değişimler daha çok hayatın geçiş dönemlerinde ve ağırlıklı olarak ölüm olayında gözlenebilmektedir. İslamiyet öncesi dönem cenaze törenlerinin İslamiyet sonrasında geçirdiği değişimlerin Türk topluluklarında farklı düzeylerde gerçekleştiği ortadadır. Bu farklılaşma Anadolu sahasında, cenaze törenlerinde İslamiyet öncesi uygulamaların İslami kimliğe bürünmüş biçimi olarak karşımıza çıkan Mevlid törenleriyle kendini göstermektedir. Cenaze Mevlidlerindeki bazı uygulamalar ve bu törenlerin gerçekleştirildiği belirli günlerin varlığının, büyük ölçüde İslamiyet öncesi dönemden kaynaklandığı bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında da cenaze Mevlidleri Anadolu sahasında İslamiyet öncesi cenaze törenlerindeki uygulamaların İslami kimliğe bürünmüş biçimi olduğu görülür. Bu uygulamaları İslami etikete ihtiyaç duymadan devam ettiren Anadolu Aleviliğinde ve diğer Türk topluluklarında Mevlid törenlerinin bulunmayışı da bu şekilde açıklanabilir.

Anahtar Kelimeler: Cenaze törenleri, Mevlid.

MEVLID IN THE CONTEXT OF FUNERAL CEREMONIES IN TURKIC CULTURE

Abstract

If it is explained in cultural continuity point of view, it is seen that the Turks kept their life styles and traditions after they became Muslim. Some of these traditions and life-styles that were not appropriate with Islamic regulations changed in the course of time, some of them disappeared and some of them kept their existence by gaining Islamic identity. After the Turks became Muslim, they appeared in a very large geography and this very large geography had different social, economical and political structures. Because of this, the change happened in different levels in Turkish societies. Even as in the model of Anatolian Alawiism, although being in the same geography, this change was felt in different levels.

These cultural changes are especially seen in the transition periods. The funeral ceremonies before Islamic religion period changed after the Turks became Muslim and this change appeared in different levels in Turkish societies. We can see this change in Anatolia as a Mevlid ceremony. It is known that some of the regulations and the days when these Mevlids (nativity, birth) take place are very similar to the regulations with the period before the Turks accepted Islamic religion. In this point of view, it can be said that the funeral Mevlids (nativity, birth) are a kind of change of the before Islamic period funeral ceremonies.

Key Words: Funeral ceremoni, Mevlid.

Giriş

Mevlid, kelime itibariyle “1-insanın doğduğu yer 2- doğma, dünyaya gelme 3- doğulan zaman” (Devellioğlu, 1993) anlamlarını taşımakla birlikte zamanla “Hz. Muhammed’in doğumunu anlatan manzum eser” (Devellioğlu, 1993) olarak bir nazım türünün adı olmuştur. Ayrıca bu manzum eserlerin okunduğu törenler de zamanla “mevlid” adını alır. Daha çok dini-didaktik mahiyette olan mevlidler mesnevi şeklinde yazıldığı ve konularının da müşterek olduğu bilinmektedir.

Müslüman Arapların, Hz. Muhammed’in doğumunu kutlamak için onun ölümünden sonra herhangi bir tören düzenlediklerine dair bulgular mevcut değildir. Müslüman Arapların, Hz. İsa’nın doğumunu gösterişli törenlerle Noel şenliklerine dönüştüren Hıristiyanlara benzemek amacıyla böyle bir uygulamadan kaçındıkları düşünülmektedir (Banarlı, 1998: 481). Hz. Muhammed’in doğumunu daha sonraki dönemlerde Mısır’daki Fatımîlerin kutladığı biliniyorsa da bu amaçla düzenlenen kutlamalar, halka mal olmuş bir şenlik veya merasim olmaktan uzak, devletin ileri gelenleri arasında yapılan törenlerden ibaret olarak kalmıştır. Ayrıca bu törenlerin düzenleniş amacı, özellikle Hz. Muhammed’in doğumunu kutlamanın ötesinde Şîî geleneği içerisinde Hz. Ali için yapılacak olan mevlid törenlerine zemin hazırlamaktır (Banarlı, 1998: 481). Zaten daha sonraki dönemlerde de Şîî geleneği içerisinde mevlid törenleri tutunamamış ve bunun yerini Hz. Hüseyin’in şahadetini konu edinen törenler almıştır (Kut, 1999: 31-32). Kerbelâ olayı ile Hz. Ali’nin doğumunun kutlanması arasında bir bağ görülmesi de Şîî Türk toplulukları zamanla Hz. Ali’nin doğumunu Nevruz bayramı üzerine aktarmışlardır. Öteden beri Azerbaycan ve İran Türkleri arasında Nevruz veya yılın son çarşambası, Hz. Ali’nin doğum günü olarak kutlanmıştır.

Mevlidi günümüzdeki manasıyla, halkın katılımını da sağlayarak ve büyük ziyafetler ve şölenler tertipleyerek bir bayrama dönüştüren ilk hükümdar Selçuk Atabeklerinden Muzafferüddin Gökbörü’dir. Onun zamanında yapılan bu törenlerde Türklerin geleneksel kutlama merasimlerinin çizgilerini görmek de mümkündür (Banarlı, 1998: 481). Bu

dönemden sonra mevlid, bütün İslâm âleminde yayılmış ve gösterişli kutlamaların yapıldığı bir tören haline gelmiştir (Banarlı, 1998: 481).

Burada İslam âlemi ifadesiyle daha ziyade Anadolu sahası ve diğer bazı İslam ülkelerinin kastedildiği düşünülmektedir. Nitekim Azerbaycan ve Orta Asya Türklerinde mevlid bilinmemektedir.

Osmanlılarda ilk mevlid okuma merasimi 1589 yılında III. Murat döneminde icra edilmiştir (Aymutlu, 1995: 51). Bir başka kaynağa göre ise “Osmanlı İmparatorluğu’nda mevlid törenleri Süleyman Çelebi’nin Mevlid’inin yazıldığı tarih olan 812 (1409-1410) dan sonraki yıllarda başlar” (Toygar, 1982). Bu eserin yazılışından sonraki dönemlerde mevlid törenleri yeni bir içerik kazanmaktadır. Artık bu törenler daha önceki törenlerde olduğu gibi içerik olarak “vaazlar ve nutuklarla” (Toygar, 1982) sınırlı kalmamış, törenin anlamına uygun manzum eserlerin belirli makamlarla okunduğu meclislere dönüşmüştür. Hatta bu manzum eserlerin belirli sazlar eşliğinde icra edildiği dönemler de olmuştur (Toygar, 1982).

Mevlid törenleri, günümüze kadar uzanan tarihî seyri içerisinde bazı değişikliklere uğrayarak çeşitli ilâhi ve kasidelerin de belirli ezgilerle okunmasıyla zenginleşmiştir. Bu törenlerin günümüze kadar geçirdiği değişikliklerin belki de en önemlisi icra ortamlarında ve işlevinde meydana gelen değişimdir. Evvelâ sadece Peygamberin doğumunu kutlamak veya onun üstün meziyetlerini anlatarak onu anmak amacına yönelik oluşan ve bu nedenle kandil gecelerinde belirli ortamlarda icra olunan bu törenler zamanla Anadolu’nun her köşesine yayılmış ve çok değişik amaçlarla, (Toygar, 1982) çok değişik ortamlarda (Toygar, 1982) icra edilen bir uygulama haline gelmiştir. Günümüzde genellikle bu törenlerde okunan manzumelerin kime ait olduğunu, bu eserin yazılış amacını bile bilmeyen Anadolu halkı, mevlid törenlerini dinî bir tören olarak ve bu törenlere katılmayı da dinî bir görev olarak algılamaktadır (Toygar, 1982). Bu sebeple de öncelikle hayatın geçiş törenlerinde ve özellikle de ölüm törenlerinde “mevlid okutmak” vazgeçilmez bir dinî vecibe olarak kabul edilmektedir. Kelime itibariyle “doğum” anlamını karşılayan “mevlid”in ölüm törenlerinde icra ediliyor olması bir tezat gibi görünse de mevlid törenlerinin dinî bir ritüel olarak algılanıyor olması bu duruma açıklık getirmektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse bir Türk icadı olan mevlid İslâm’a kadarki birçok inancı kendi bünyesinde barındırmaktadır. Şeriat ağırlıklı ve baskın İslâm görüşlerine göre batıl olarak adlandırılan bir dizi inanç, eğlence, uygulama gibi İslâmiyet’ten önceki Türk dinî- inanç pratikleri “mevlid” adı altında toparlanmış ve bu kelimenin anlam yükü şaşırtıcı biçimde genişletilmiştir. Bu çalışmada, Türklerde ölüm törenlerinin tarihî seyri ele alınarak bu törenlere günümüzde mevlid törenlerinin de eklenmesiyle geçirdiği değişimi ortaya koymak amaçlanmaktadır. Ayrıca mevlid törenlerinin günümüz Anadolu’sunda, diğer Türk topluluklarından farklı olarak kazanmış olduğu işlevler ele alınacaktır.

Türklerde Cenaze Töreninde Aş Verme Geleneği

İslâmiyet öncesi dönemde Türklerde cenaze törenine yog veya yug adı verilmektedir. Bu kelime Kaşgarlı Mahmud’un Divanü Lûgat-it Türk adlı eserinde “ölü gömüldükten sonra, üç veyahut yedi güne kadar verilen yemek”; yoglamak ise “ölü için yemek vermek” anlamlarını karşılasa da bu kelimelerin, temelinde “yemek verme” geleneği bulunan cenaze törenlerinin genel adı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu törenin teşekkül noktası olan “yemek verme” geleneği ise İslâmiyet’ten önceki uygulamaların bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. İslâmiyet sonrası dönemde de İslâmiyet öncesi gelenek ve inanmaların büyük bir kısmı İslâmî bir hüviyet kazanarak devam

etmiştir (İnan, 1987: 465). Yug törenlerinin başlıca amacı ölü yemekleri vermektir; fakat bununla beraber bu törenler, ölü için yapılan gösterileri de içermiştir. Nitekim yug merasimlerinde yapılan ağıtlar, yüz yırtmalar, saç kesmeler, atları koşturmak gibi bir dizi uygulamalar buna örnek olabilir.

Ancak çalışmanın amacı İslâmiyet öncesi dönemde Türklerin ölüm törenleriyle ilgili ayrıntıları ele almak değil mevlidin özelliklerini göstermektir¹. Bu nedenle sadece günümüze kadar uzanan “belirli günlerde yemek verme” geleneğinin İslâmiyet öncesi döneme ait bir uygulama olduğu belirtilerek çalışmanın amacına uygun olarak İslâmiyet sonrası uygulamaların karşılaştırılmasına geçilecektir.

Kazak ve Kırgız Türklerinde aş (yog) töreni günümüzde de devam etmektedir (Gönüllü, 1986: 80-81). Bu tören Uygur Türklerinde, Kırım Türklerinde, Kumuklarda, Avarlarda, Nogaylarda, Azerbaycan Türklerinde ve Türkiye’de halen devam eden bir gelenektir. Bu törenlerde ölen kişinin ruhunu huzura kavuşturmayı amaçlayan çeşitli yiyecekler ikram edilmektedir. Bütün Türk topluluklarında dağıtılan yiyeceğin çeşidi ve dağıtma günlerinde de büyük benzerlikler görülmektedir ki bu da İslamiyet’ten önceki zamanlarda inanç birlikteliğimizin bir kalıntısı sonucu ortaya çıkmıştır.

Cenaze törenlerinde dağıtılan yemekler bölgelere göre çeşitlilik gösterse de genellikle törene katılanları doyurmaya yönelik yiyecek türlerinden oluşur. Bu yemeklerin verilışı de belirli günlerde olmaktadır (3, 7, 20, 40, 52 ve sene-i devriye). Uygur Türklerinde ölen kişinin ailesi ve akrabaları genellikle ölümün üçüncü, yedinci ve kırkıncı günü yemek hazırlamakta ve cami imamı ile bölgenin ileri gelenleri, akraba, komşu ve tüm tanıdıkların davet edildiği bir tören düzenlenmektedir. Avarlarda ilk verilen yemek ölü defnedilmeden düzenlenir. Bu yemek bazen mezarlıkta da yenebilir. Buna “sadaka” denir (Kalafat, 1999: 125). Kırım Türklerinde ölümün üçüncü günü dualar edilerek yemekli törenler düzenlenir. Bunu yedinci, otuz yedinci, kırkıncı günde ve sene-i devriyesinde düzenlenen törenler takip eder (Kalafat, 1999: 55). Kumuklarda yas evi sahipleri “ölü aş” pişirerek tören yapılır. Nogaylarda ölünün yedinci günü yağ kızartılarak yiyecekler hazırlanır. Kırk ve elli ikisinde de özel bir cenaze yemeği yapılarak tören düzenlenir. Bunun dışında Perşembe ve Cuma akşamları yapılan yemeğin kokusunun ölünün ruhu için gerekli olduğuna inanılır (Kalafat, 1999: 200). Çerkezlerde cenaze defnoluncaya kadar ev halkı bir şey yemez. Dördüncü gün, un ve yağdan yapılan “lokum” denilen yiyecek dağıtılarak tören yapılır (Kalafat, 1999: 208).

Belirli günlerde yemek dışında helva dağıtma geleneği bugün Anadolu’nun birçok yöresinde olduğu gibi diğer Türk topluluklarında var olan bir uygulamadır. Kırım Türklerinde ölenin ardından ilk gün yemek verilmez. Bunun yerine helva dağıtılır. Helvanın kokusunu çıkarmak gerektiğine inanılır. Avarlarda, Kumuklarda ve Nogaylarda yine belirli günlerde (3, 7, 20, 40, 52 ve sene-i devriye) helva dağıtılarak tören yapılır. Azerbaycan’da da ölümün üçüncü günü helva verme âdeti cenaze töreninin olmazsa olmazlarından. Hatta Azerbaycan darbi mesellerinde “kulağının dibinden helva kokusu gelmek” deyiimi vardır ki kişinin öleceğine işaret eden bir ifade olarak kullanılır.

Bütün Türk topluluklarında İslâmiyet öncesi dönemden kalma gelenekler olan bu uygulamalar İslâmiyet’in kabulünden sonra bazı değişikliklere uğramıştır. Cenaze törenlerinde verilen yemeklere, zamanla Kuran-ı Kerim okumak ve ölenin ruhu için dualar etmek gibi İslâmî uygulamalar da eklenmiş; fakat bunlar eski uygulamaları tamamen

¹ Türklerin İslâmiyet öncesi dönem cenaze törenleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. (Gönüllü, 1986: 80-81; İnan, 1987; İnan, 2000; Rahman, 1996; Ersoy, 54; Roux, 1999).

ortadan kaldırmamıştır. Kazak ve Kırgız Türklerinde cenaze törenlerinde yüzlerce çadırın birinde hoca ve hafızlar Kuran-ı Kerim okur. “Kuran-ı Kerim okuyan hafızların sesleri ile ağıt (coktav) okuyan kadınların sesleri birbirine karışır.” (Inan, 1987: 466). Yani İslamiyet öncesi dönemde cenaze törenlerinde sık karşılaşılan uygulamalardan biri olan ağıt yakma geleneği, İslamiyet sonrası uygulama olan Kuran okuma ile birlikte uygulanmaya devam etmiştir. Avarlarda, ilk 3-7 gün Kur’an-ı Kerim okunur. Uygur Türklerinde bu törenlerde yemeğin ardından Kuran-ı Kerim okuma geleneği vardır (Rahman, 1996: 115). Kumuklarda da ölümün elli ikinci gecesinde Kur’an-ı Kerim’in okunduğu törenler yapılır (Kalafat, 1999: 132-137).

Anadolu’da Cenaze Törenleri ve Mevlid Okutma Geleneği

Diğer Türk topluluklarında rastladığımız yog törenlerinin yerini Anadolu’da mevlid okutma almıştır. Bu değişikliğin özellikle 15-16. yy. sonra yayılmağa başladığını göz önünde bulundurmuş olursak Osmanlı döneminde farklı bir İslami anlayışın önce yüksek tabakada, sonra da halk arasında yaygın hale geldiği gözlemlenebilir. Anadolu’da diğer Türk topluluklarında olduğu gibi ölünün ardından belirli günlerde (1, 3, 7, 40, 52, sene-i devriye) cenaze törenleri düzenlenmektedir (Örnek, 1979: 78). Bu cenaze törenlerinin vazgeçilmez özelliklerinden ilki, ölenin ruhunu huzura kavuşturacağı inancıyla yemek ikram edilmesidir. “Yemek verme” geleneği Anadolu’nun her yerinde görülen cenaze töreni uygulamasıdır. Yemek dışında ayrıca yöreden yöreye değişiklik gösterebilen helva veya değişik yiyecekler ikram etme geleneği de mevcuttur. Fakat bu yiyecekler yemek vermeye alternatif bir uygulama değil bununla birlikte belirli günlerde görülen geleneklerdir.

Anadolu’da cenaze törenlerinin diğer bir vazgeçilmez uygulaması da bu törenlerde mevlid okutulmasıdır (Örnek, 1979: 79). Mevlid töreni Anadolu’nun hemen her yerinde karşılaşılan ortak bir cenaze ritüelidir. Mevlid töreninin icra edilme günleri Anadolu’nun değişik bölgelerinde küçük farklılıklar gösterse de mevlitsiz cenaze töreni yok gibidir. Ancak Kars, Iğdır gibi Şiilerin yoğun yaşadığı yörelerde ve Alevilerin yoğun yaşadığı bölgelerde mevlid okutma âdetine rastlamak mümkün değildir. Anlaşılan şu ki Anadolu’da Sünni kesimin uyguladığı bu adet belki de bir farklılık arz etmek istediğinden ortaya çıkmıştır.

Aydın’da mevlid okumaya cenazenin toprağa verildiği gün başlanır ve bu törene “Toprak Mevlüdü” adı verilir. Adana’da cenaze evinde üç gün süreyle adına “Toprak Bastı Mevlüdü” denilen törenler yapılır. Ağrı’da ölünün 3. 40. ve 52. günü mevlid okutulur ve yemek verilir” (Kalafat, 1996: 25-35). Uşak’ta ölünün elli ikinci günde burun kemiğinin düşeceğine inanılır. Bu kemiğin düşmesi sırasında ölen kişinin çektiği acıları hissetmemesi için de bu günde “mevlid okutularak yemek verilir” (Örnek, 1979: 79).

Ölünün kırkinci gününde Kırşehir, Konya, Merzifon, Niğde, Sivas, Boğazlayan, Afyon, Çorum, Çankırı, Eskişehir, Kastamonu, Derekişla, Ankara, Giresun, Van, Aybastı, Elazığ, İstanbul’da; elli ikinci gününde Çubuk, Durağan, Uşak, Çorum, Afyon, Sivas, Kayseri, Merzifon, Konya, Doğan kent ve Giresun’da mevlid törenleri düzenlenmektedir. “Bu iki belli günün dışında, ölüm yıl dönümünde, ölünün yakınları ekonomik durumlarına göre camilerde ya da evlerde ölünün ruhu için mevlid okutmakta, şeker dağıtmaktadırlar. Ölünün üçüncü ve yedinci günlerinde de mevlid okutulduğu, dua edildiği, yemek verildiği ve helva dağıtıldığı görülmektedir” (Örnek, 1979: 79-80).

Cenaze Mevlidleriyle İlgili Bazı Tespitler

Anadolu’da cenaze törenleriyle adeta özdeşleşen mevlid törenlerinde Türklerin geleneksel cenaze törenlerinden izler bulmak da mümkündür. Klasik mevlid törenlerinden farklı

olarak cenaze mevlidlerinde İslamiyet öncesi cenaze merasimleriyle örtüşen bazı hususiyetler de ortaya çıkmaktadır. Bunlardan tespit edilebilenler şunlardır:

a) Mevlid törenlerinde okunan manzumeler zamanla sözlü kültürün de etkisiyle değişikliklere uğramıştır. Bu törenlerde Anadolu'nun değişik yerlerinde bazı âşıkların şiirlerinin yanı sıra anonim ilâhiler de okunmaktadır. Okunan bu manzumeler, birçok Türk topluluğunda hâlâ devam eden ve çok eski dönemlere kadar uzandığı bilinen cenaze törenlerinde “koşma” okuma geleneğini hatırlatmaktadır. Özellikle kadın mevlidlerinde bu tür manzumelerin daha çok rağbet gördüğü (Rahman, 1996: 116-117; Toygar, 1982) ve bunların belirli ezgilerle, gelenleri ağlatmaya yönelik okunduğu dikkate alınırsa, cenaze mevlidlerinin Türklerde İslâmiyet öncesi dönemden beri var olan ağıt yakma geleneğinin dönüşüme uğramış biçimi olduğu düşünülebilir. Bunun dışında “Vesiletü'n Necat”ın metninde de İslâmiyet öncesi dönem izlerinin bulunduğu daire görüşü vardır. Bu görüşe göre “Ol sadeften doğdu ol dür danesi” fikri de Şamanist akidelere dayanmaktadır (Yörük, 2005: 96).

b) Halk arasında halen mevcut olan bazı Mevlid nüshalarında Süleyman Çelebi'nin Mevlid'ine eklendiği görülen bir kısım menkıbeler incelendiğinde bunların klasik halk hikâyelerine ait özellikler taşıdığı görülmektedir ('Mevlid', h.1311). İncelediğimiz bir nüshada “Hikâye-i Geyik, Hikâye-i Güvercin, Hikâye-i Kesikbaş” gibi anlatıların yer aldığı görülmüştür. Bunların halk hikâyeleriyle benzerlikleri ancak müstakil bir çalışma ile tespit edilebileceği için burada üzerinde durulmayacaktır. Bununla birlikte, burada yer alan hikâyelerin Süleyman Çelebi'ye ait “Vesiletü'n Necat”ın halk anlatılarıyla ne kadar bütünleştiğini göstermesi açısından önemli olduğunu belirtmek gerekir. Bundan daha da önemlisi bu menkıbeleri halka anlatan kişilerin adeta bir halk hikâyesi anlatıcısı (âşık) rolü ile halkın karşısında bulunmasıdır ki bu da klasik mevlid okuyucusu olan mevlidhanların halk arasında, özellikle küçük yerleşim birimlerinde, bir halk anlatıcısı olarak kimlik değiştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu özelliği ile de bu anlatıcılar, tarihî seyir içerisinde, kültürel değişim ve dönüşümün bir örneği olarak karşımıza çıkan “ozan, âşık” tiplemesinin bir yansıması olarak düşünülebilir (Bayat, 2000, Üçüncü, 2004: 127-141). İslâmiyet öncesi dönemlerde “ozanların oba oba dolaşarak eski kahramanların menkıbelerini anlatmaları, matem merasimlerinde destan ve türküler söylemeleri” (Köprülü, 1981: 11-243) de bu görüşü desteklemektedir. Bu yönüyle de mevlidler, asıl itibarıyla olmasa bile üstlendiği işlevler yönüyle ve ritüel bağlamda bu şekilde bir kültürel dönüşümün göstergesi sayılabilir.

c) Mevlid törenlerinde Anadolu'nun birçok yerinde, özellikle köy ve kasabalarda yemek ikram edilmektedir. Bu uygulama da İslâmiyet öncesi geleneklerin bu törenlere yansıyan unsurlarındandır. Başka bir deyişle bu törenlerin, İslamiyet öncesi uygulamalardan olan aş törenlerinin İslami kimliğe bürünmüş biçimi olduğu düşünülebilir.

Çağdaş Türk topluluklarının hemen hemen tümünde cenaze törenlerinde “ölü aşı” denilen yemek verilmesi ortak bir noktadır. Kaynakların verdiği bilgilere göre Hun ve Göktürk dönemlerinde ölen şahsın ruhuna yemek verme geleneği mevcuttur. Türkler, ölümün tıpkı doğum olayında olduğu gibi irade dışı bir gerçeklik olduğunu iyi bildiklerinden (kişioğlu ölüteci kılınmış) bu son uğurlamayı büyük bir ziyafet şeklinde yapmışlardır. Yuğ törenlerinin manevi yönleri ile beraber sosyal yönleri de vardır. Tıpkı kağanların ve boy beylerinin yılda bir defa şölen düzenleyip bütün milleti davet etmelerinde olduğu gibi yuğ törenlerinde de verilen aşlarla açlar doyurulur (ölünün ruhu öteki âleme memnun gider), dağıtılan elbiselerle çıplaklar donatılırdı. Bu ise toplumsal adalet prensibini korumaktan başka bir şey değildir. Nitekim Osmanlı döneminde faaliyet gösteren aş evleri de bunu tasdik etmektedir.

d) Türklerin geçmişten bugüne kültürlerinde önemli bir yer tutan kurban geleneğinin bir çeşidi olan ve kansız kurban çeşitlerinden biri sayılan “saçı” âdetinin de mevlid törenlerinde tezahür eden biçimleri mevcuttur. “Saçı” kelimesi, mevlid törenlerinde okunan metinlerde sıkça geçen kelimelerdendir. Mevlid töreni sırasında çeşitli otların içinde bekletildiği su, dinleyicilere serpilmekte ve buna “saçı” denmektedir (Toygar, 1982). Bunun dışında özellikle mevlid törenlerinde “mevlid şekeri” olarak ayrı bir isim kazanan şekerlerin de bu törenlerde dağıtılması bir tür “saçı”dır. Bazı Türk topluluklarında rastlanan, sütü bir saçı nimeti olarak kabul etme geleneği de (İnan, 2000: 184) Anadolu’nun bazı yerlerinde “Sütlü Adak Mevlidi”nin (Toygar, 1982) ortaya çıkmasında etkili olmuştur kanaatindeyiz.

e) Daha önce de değinildiği gibi “mevlid” kelime itibarıyla “doğum” anlamı yansıtan bir kelime olmasına rağmen Anadolu’da adeta cenaze törenlerinin diğer bir adı olarak kullanılır olmuştur. Diğer Türk topluluklarında rastlanan, yemeklerin ikram edildiği ve bununla birlikte İslâmî uygulama olarak Kuran-ı Kerim’in okunduğu cenaze törenlerine Anadolu’da bir de mevlid okuma geleneği eklenmiştir. Bu uygulamaya diğer Müslüman milletlerde rastlanmaması daha sonra da değineceğimiz gibi, dinin onu kabul eden toplumların yaşamlarına farklı biçimde yansımaları görüşü ile açıklanabilir. Fakat cenaze törenlerinde mevlid okuma geleneğinin yukarıda da denildiği gibi diğer Türk topluluklarında ve genel olarak Alevi geleneğinde görülmemesi İslami algılayışın farklı boyutlar sergilediğine bir örnek olabilir.

A. İnan’ın tespitine göre XII – XIV. yüzyıllarda yaşayan Oğuz boylarının İslamiyeti yaşayışı ile XVIII. yüzyıl Anadolu Yürüklerinin ve XIX. yüzyılda Kazak ve Kırgızların İslamiyeti algılayışı birbirinden farksızdır (İnan, 2000: 470). Hatta 16. yüzyılda, yüz yılı aşkın bir süredir Müslüman olan Kazak ve Kırgız Türklerinin İslâm tarihçi, sosyal bilimci ve gezginleri tarafından “kâfir” olarak nitelendirilmeleri söz konusudur ki bu tamamen orada halen mevcut olan İslâm öncesinden kalma uygulama ve geleneklerin “batıl” olarak görülmesine dayalı bir değerlendirmedir. “Halen Anadolu’da ve Orta Asya kırsalında ve Balkanlarda, pagan döneme ait bazı ritüel ve inançların, İslâm dinine uyarlanmış şekliyle devam ettiği bilinmektedir. Şamanistik- animistik nitelikteki bu uygulamalar, halk tarafından gerçek kökenleri bilinmeden, bazı İslâmî yakıştırmalarla bezenmiş/ gizlenmiştir. Sünni Müslümanlar arasında da gözlenen bu uygulamalar İslâmî inanç manzumesi içinde kaybolurken, Alevilerde İslâm dışı öğelerin baskın olduğu heterodoks bir tablonun ortaya çıkmasına neden olmuştur” (Saydam, 1997: 166). Bu yönüyle de Orta Asya Türk topluluklarıyla Anadolu Alevî geleneklerinde paralel uygulamalara sık rastlamak mümkündür.¹

Şunu söylemek mümkündür ki bugün bir Türk İslam algılayışından rahatlıkla söz edilebilir. Orta Asya göçebeleri ve Anadolu Yörük ve Türkmenlerinin İslami algılayışının ve yaşam biçimine yansıtışının birbiriyle örtüşmesi, bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bütün bunlar sonuçta Türk Müslümanlığını ortaya çıkarmıştır (Bayat, 2000) ki bunun kalıntıları medeniyetin bütün katmanlarında, özellikle de cenaze töreninde büyük ölçüde korunmuştur.

¹ Bunlardan en dikkat çekici olanı da İslâm öncesi dönemde de kutsal kabul edilen rakının Alevi geleneklerinde İslâm sonrası dönemlerde de yerini korumasıdır: cenaze törenlerinde kabirlere rakı dökülmesi gibi vb. Buna paralel uygulamaların halen devam ettiği kesin olmamakla beraber yakın geçmişe kadar varlığı bilinmektedir. Bu geleneğe yakın uygulamalar Orta Asya Türklerinde de halen yaşamaktadır.

Aynı dine inanan toplumların, bu dinin esaslarını yaşayış biçimlerinin farklı olduğu bilinmektedir. Şüphesiz her toplum kendi yaşayış biçimini, kabul ettiği dinin esaslarına göre düzenler. Fakat sahip olduğu geleneklerin de kabul ettiği dinin esaslarını algılayış biçiminde etkili olduğu bir gerçektir. Özellikle göçebe yaşam tarzında ve sözlü kültürün etkisiyle oluşan algılayış biçiminde geleneklerin, ait oldukları toplumlar tarafından daha fazla muhafaza edildiği bilinmektedir. Çünkü bu toplumlarda muhafaza edilen geleneksel uygulamalar, geçmişe ait imgeleri ve bilgileri nesilden nesile aktarma işlevi üstlenerek (Connerton, 1999: 12) bir nevi halk hafızası olarak kullanılmaktadır. Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde Anadolu’da yaşayan Yürükler ile yakın bir geçmişe kadar göçebe yaşam tarzını sürdüren diğer Türk topluluklarının yaşam biçimlerinde ve dini algılayış biçiminde paralellikler görülür.

Alevilikte ise durum biraz farklıdır. “Aleviliğin, dikkatle incelendiğinde, İslam’dan çok eski Şamanist- Animist geleneklerle bağlantısı vardır; sanki Sünni / resmi İslam’ın baskısından kurtulmak için kamufle edilmiş eski inancın direncini sergiler. Sosyolojik açıdan Şamanist, animist ve göçebe Türkmenlerin Anadolu’da kurulan devletlerin ve özellikle Sünni Osmanlı’nın ataerkil, yerleşik düzene zorlayıcı baskılarına karşı kültürel varlıklarını “Alevi” kimliğiyle koruyabilmiş oldukları düşünülebilir” (Saydam, 1997: 166). Orta Asya’da yakın bir geçmişe kadar göçebe yaşayan Türk toplulukları ise böyle bir baskıcı otoriteyle karşılaşmadıkları için gelenekleri muhafaza etmek konusunda “kamufle” fazla ihtiyaç duymamışlardır.

Sonuç

Türklerde cenaze törenleri, yaşanan tarihî süreçte birtakım değişikliklere uğramıştır. Özellikle İslâmiyet’in kabulünden sonra İslâmiyet öncesi uygulamaların bir kısmı zamanla ortadan kalkmışsa da büyük bir bölümü İslâmî nitelikler kazanarak günümüze kadar devam etmiştir. İslâmiyet öncesi dönem törenlerinin İslâmi nitelikli hale getirilmesinden oluşan ilk mevlid törenleri, sonraki dönemlerde işlevinin genişletilmesiyle ve aynı özelliğiyle hayatın her aşamasında ve özellikle geçiş dönemlerinde İslâmiyet öncesi dönemin izlerini taşıyan fakat İslâmi nitelikli törenler haline gelmiştir.

Mevlid törenlerinin Anadolu’da cenaze törenlerinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmesinde sosyal, kültürel ve coğrafi sebeplerin varlığı göz ardı edilemez. Diğer Türk topluluklarından farklı olarak Anadolu’da Osmanlı medeniyetinin mirasını devralmış olmanın ortaya çıkardığı farklılıklar mevcuttur. İslâmî kuralların uygulanması bakımından dini hayatın Osmanlı’da diğer Türk topluluklarından çok daha farklı olduğu bilinmektedir. Diğer Türk topluluklarında İslâm dininin resmen kabul edildiği dönemlerden yakın geçmişe kadar gelenekler, dinî kurallardan daha canlı bir biçimde toplum hayatını şekillendirmiştir. Bu sebeple temeli İslâmiyet öncesi döneme dayanan cenaze törenlerinde de diğer Türk topluluklarında İslâmiyet öncesi gelenekler bazı değişikliklere uğramakla birlikte hâlâ canlılığını korumaktadır. Oysa Anadolu’da bu uygulamalar yaşanan büyük sosyal ve kültürel değişimlerle daha da farklılaşmış ve geleneksel ritüellerin farklı bir biçimi haline gelen mevlidler de bu değişimin bir parçası veya sonucu olarak karşımıza çıkmıştır. İslâmiyet öncesi dönem cenaze törenlerinde, belirli günlerde ölünün ruhunu rahatlatma amacıyla yapılan “aş törenleri”nin yaşatılması için İslâmi bir etikete ihtiyaç duyulmuş ve verilen aşın yanı sıra zamanla mevlidler okutulmaya başlanmıştır. Böylece Mevlid törenleri Osmanlı’nın resmi kabul gören şer’i kurallara dayalı olarak uyguladığı Sünni İslâm geleneğine daha uyumlu bir tören olarak karşımıza çıkmaktadır. Cenaze törenlerinde Mevlid okutma geleneğinin diğer Türk topluluklarında, Alevi geleneğinde ve diğer Müslüman toplumlarda görülmeişinin sebebi de bu olsa gerektir.

KAYNAKÇA

- Aymutlu, Ahmet.(1995), *Süleyman Çelebi ve Mevlid-i Şerif*, İstanbul: MEB. Yayınları
- Banarlı, Nihad Sami (1998), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: MEB. Yayınları.
- Banathı, Nihad Sami (1962), *Büyük Nazireler, Mevlid ve Mevlid'de Milli Çizgiler*, İstanbul.
- Bayat, Fuzuli (2000), *Mehebbet (Aşk) Destanları*. Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatına Dair Tedgigler, IX Kitap, Bakü.
- Bayat, Fuzuli (2000), *İslamın Millileşmesinde Türk Halk Sufizminin Rolü*. Elmi Araştırmalar, 1-2, Bakü.
- Connerton, Paul (1999), *Toplumlar Nasıl Anımsar* (çev. Alaeddin Şenel), İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit (1993), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara.
- ERSOY, Ruhi. *Türklerde Ölüm ve Ölülerle İlgili Rit ve Ritüeller*. Milli Folklor 7 (54), Yaz 2002, 86-101.
- Gönüllü, A. Rıza (1986), *Saçı Âdetine Dair Notlar*. Türk Folkloru, sayı: 89.
- Gönüllü, Ali Rıza (1986), *Türklerde Yog Âdeti*. T.F. Mart-Nisan, sayı: 80-81.
- Güzel, A (1999), *Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İnan, Abdülkadir (2000), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara.
- İnan, Abdülkadir (1987), *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara.
- Kalafat, Yaşar (1999), *Kırım, Kuzey Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara.
- Köprülü, Fuad (1981), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara, s.11-243
- Kut, Günay (1999), *Anadolu'da Türk Edebiyatı*, I.c., Osmanlı Medeniyeti Tarihi (kom.), İstanbul.
- (?) *Mevlid* (h. 1311), Matbaa-yı Osmanî.
- Mazaheri, Ali (1972), *Ortaçağda Müslümanlar*. (çev. Bahriye Üçok), İstanbul.
- Örnek, Sedat Veyis (1979), *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara.
- Rahman, Abdülkerim (1996), *Uygur Folkloru*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Roux, J. Paul (1999), *Altay Türklerinde Ölüm* (çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul.
- Saydam, Bilgin (1997), *Deli Dumrul'un Bilinci*, İstanbul.
- Toygar, Kâmil (1982), *Türkiye'de Mevlid Çevresinde Meydana Gelen Folklorik Unsurlar*. II. Milletlerarası T.F.Bild. c.4, Ankara.
- Üçüncü, Kemal (2004), *İrşad ve Tebliğ Bağlı İcra*. TÜBAR.
- Yörükân, Y. Ziya (2005), *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri: Şamanizm*, Ankara.